

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

RADNIČKA KRETANJA U LEPOGLAVSKOM I
IVANEČKOM PODRUČJU U MEĐURATNOM
RAZDOBLJU

In the period between two wars (1918—1941), the district of Ivanec was overpopulated agrarian area. Agrarian reform did not radically took neither the Klenovnik manor, which became a sanatorium for the persons sick of tuberculosis within the Central workers' insurance office nor the penitentiary in Lepoglava, so the both of those state institutions lived their own specific life. Owing to the usage of the prisoners on various jobs and to the seasonal type of jobs in every company, even in the coal-mine of Ivanec, very low price of work-force formed at this district, which reflected on the condition of entire population.

1.

Područje Lepoglave i Ivanca pripadalo je do 1938. godine istoj općini, pa ga stoga moramo promatrati kao jednu cjelinu usprkos izvjesnoj različitosti u ekonomskoj strukturi. S površinom od 130 km² ivanečka općina bila je najveća seoska općina u državi, s veoma visokim postotkom seoskog stanovništva (87%). Zbog slabo razvijene privrede ona se ubrajala među najnerazvijenije krajeve sjeverne Hrvatske s jako izraženim migracijskim kretanjima prema Varaždinu i Zagrebu.

Čitav ekonomski život i socijalni interesi lepoglavskog i ivanečkog stanovništva bili su usmjereni na tri ustanove: ivanečki ugljenokop kao najveći lignitski ugljenokop u Hrvatskoj, lepoglavsku kaznionicu, najveći zavod ove vrste u Hrvatskoj i sanatorij Klenovnik, najveću zdravstvenu ustanovu u Jugoslaviji za liječenje tuberkuloznih radnika. Sve tri ustanove nalazile su se blizu jedna drugoj, i samo u spletu njihovih međusobnih utjecaja moguće je razumjeti društveno-ekonomski život na području ivanečke općine u međuratnom razdoblju. S tog razloga razmotrit ćemo prvo društveno-ekonomske karakteristike ivanečke općine, a onda i aktivnost svake od naprijed spomenutih ustanova sa specijalnim osvrtom na položaj radne snage.

2.

Ivanečka općina. Najbitnija karakteristika ovog područja bila je velika glad za zemljom uslijed prenaseljenosti i koncentriranja zemlje u rukama nekoliko posjednika. Već 6. studenog 1918. grupa seljaka došla je na poljo-privredno dobro lepoglavske kaznionice Čret tražeći podjelu zemlje među siromašne seljake.¹

Ne samo 1918. već i naredne dvije godine na ovom je području stanovništvo uznemireno i izrazito revolucionarno, te vlasti uz pomoć vojske sprečavaju širenje revolucionarnog raspoloženja i budno prate ponašanje stanovništva.

Agrarna reforma na ovom području gotovo da i nije provedena. Zbog »državnikorisnih interesa« izuzeti su od agrarne reforme dobro lepoglavske kaznionice i veleposjed Klenovnik, te 1931. u ivanečkom kotaru 15 veleposjednika s posjedima iznad 20 hektara drže 18% zemlje. Od agrarne reforme izuzete su šume, pa tako posjed Radovana Kukuljevića u Ivancu nije dostizao ni uži maksimum usprkos više stotina jutara šume. Opoljeni seljacima kojima je trebala zemlja, gotovo su svi veleposjednici pomalo rasprodavali seljacima zemlju za velik novac (barunica Natalija Jordis rođ. Kušević, Kukuljevići, Gejza Fejte i drugi), te tu treba tražiti uzroke velike zaduženosti seljaštva ovog područja. Prema anketi Privilegirane agrarne banke iz 1932. godine seljaštvo ivanečke općine bilo je zaduženo za 6,069.560 dinara, od čega 4,805.795 dinara kod seoskih lihvara uz visoke kamate.² Međutim, u ivanečkoj je općini 1939. na 22.640 jutara laporaste, krševite i pjeskovite zemlje živjelo 18.750 seljačkog stanovništva, pa su Ivančani svakako morali tražiti zaposlenje izvan Ivanca, jer se 160 stanovnika na jednom kvadratnom kilometru nije moglo prehraniti.³ Na ovom području nije se moglo razviti ni stočarstvo jer nije bilo livada. U pravilu su siromašni seljaci oko nove godine ostajali bez hrane usprkos najvećoj štednji.

Veliko se siromaštvo osjetilo osobito nakon završetka prvog i pred početak drugog svjetskog rata. Poslije prvog svjetskog rata narod, vidjevši da vlast imaju isti ljudi koji su je imali i za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije i da se društveni sistem ne mijenja, rado prihvaća radikalne ideje. U proljeće 1919. mnogi seljaci kažu: »Če nigdar nisem mislil biti socijalist, sad budem postal.«⁴

Poslije varaždinske pobune u ljetu 1919. podžupan Varaždinske županije Janko Sokoliš javio je predsjedništvu Zemaljske vlade u Zagreb da je »... cijela okolica varaždinska može se reći u trajnom ustanku, a pojedini agrarni odbori preuzeli su uloge sovjeta pojedinih sela.«⁵ U vrijeme pobune pripremljeno se četiri stotine naoružanih Ivančana za polazak u Va-

¹ J. Vidmar, Prilozi građi za povijest 1917.—1918. s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas, *Arhivski vjesnik*, I, Zagreb 1958, str. 137—138.

² Varaždinske novosti, 29. IX. 1932. Popis seljačkih dugova sreza Ivanečkog.

³ Varaždinske novosti, 4. V. 1939. *Alba*, Ivanec.

⁴ Bratstvo, 1. V. 1919.

⁵ J. Vidmar, Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i Komunističke partije Jugoslavije 1919. godine, *Arhivski vjesnik*, II, 1959, str. 171.

raždin, te je izgleda i Ivanec poput Varaždinskih Toplica bio jedan od centara pobune.⁶ Četiri stotine rudara u Ivancu prisiljavalo je vlasti na stalnu budnost i mjere. U trenutku Obznane, kada su se ivanečki rudari solidarizirali s rudnicima Trbovlja i s bosanskim štrajkašima, vlasti su radi zaštite mira i reda pozvale oružnike i vojsku.⁷

Nakon rascjepa socijalista i komunista Ivančani se opredjeljuju za komuniste. Usprkos progonima, stalnu prisutnost komunista odražavaju rezultati izbora. Na općinskim izborima u ožujku 1920. komunisti su dobili većinu, te je vlada raspustila izabrani odbor. Na skupštinskim izborima u ožujku 1923. komunisti su u Ivancu dobili 11 glasova, a u Mačkovcu — gdje je živio komunist Petar Pahić — 13, pri čemu treba istaći da je 405 birača apstiniralo od izbora pokazujući tako svoje negodovanje zbog prisutnosti jednog vojničkog odreda. Općinski izbori 1925. završili su imenovanjem općinskog komesara. Na izborima za oblasnu skupštinu 23. I. 1927. komunisti su dobili 135 glasa, a izbore bojkotira 39% upisanih birača. Slično je i na izborima 11. IX. 1927, kada lista Nezavisnih radnika s nosiocem Kamilom Horvatinom dobiva 115 glasova, od čega samo u Mačkovcu 66.⁸

U to se vrijeme već pokazuju posljedice intenzivne eksploatacije šuma na Ivančici i Ravnoj gori. U vrijeme jakih kiša tri potoka u blizini Ivanca: Bistrica, Bistričica i Tamni dol plave okolinu Ivanca i nanose velike štete poljoprivredi. Bilo je nužno izboriti od vlade sredstva za regulacijske javne radove, ali je narodni zastupnik s ovog područja 1926. šutio »u parlamentu kao labud«.⁹

Gotovo svake godine ovim područjem hara glad, što se odrazilo na velikoj smrtnosti djece. Ujesen 1930. voda s Ivančice ponovno je pretvorila Ivanec u veliko jezero, a u srpnju 1931. katastrofalna tuča i ciklon uništili su žitorodna polja i voćnjake, te »... samo suhe grane strše u vis, kao da osušene ruke mole za pomoć«, piše izvjestilac iz Ivanca u Varaždinskim novostima¹⁰.

Teška vremena velike svjetske krize stanovništvo ivanečkog područja teško proživljava, jer se iz Zagreba i Varaždina, ali i iz inozemstva, vraćaju nezaposleni radnici te još više utječu na agrarnu prenaseljenost. Na tabeli 1 — rađenoj na osnovi popisa stanovništva od 31. III. 1931. i prilagođenoj socijalnoklasnim razmatranjima — vidi se da su u ivanečkom kotaru radnici među privredno aktivnim osobama sudjelovali sa svega 5,5%. Potrebe za radom bile su velike, a rada nije bilo. Uslijed krize prestao je u siječnju 1934. raditi i stari Pusztoz mlin, a zaposlenje se moglo naći samo u dva kamenoloma u Očuri, te u ciglani Franje Kodyteka u Lepoglavi, dok tvor-

⁶ Isto, str. 196.

⁷ Arhiv Hrvatske (dalje: AH), Varaždinska županija (dalje: VŽ), 3304/1920. i Historijski arhiv u Varaždinu (dalje: HAV), Gradsko poglavarstvo — dopis Zem vlade 259/1921.

⁸ Narodno jedinstvo, 24. III. 1923, 16. VII. 1925, 27. I. i 15. IX. 1927. Uoči izbora vlasti su poduzimale specijalne mjere opreza. U veljači 1923. krčme su se morale zatvarati već u 19 sati, a uskoro je pristigla i vojska kako bi osigurala red i mir (Narodno jedinstvo, 10. II. 1923, AH, VŽ, kut. 397—343/28. II. 1923).

⁹ Narodno jedinstvo, 12. VIII. 1926.

¹⁰ Varaždinske novosti, 30. X. 1930. i 9. VII. 1931.

Tabela 1. Stanovništvo ivanečkoga kotara po osnovnim djelatnostima i socijalnoklasnim obilježjima 31. III. 1931.*
apsolutno

Socijalno- klasne grupe	AKTIVNO STANOVNIŠTVO						PASIVNO STANOVNIŠTVO						UKUPNO STANOVNIŠTVO					
	Privredno				Izvan- privr.	Ukupno	Privredno				Izvan- privr.	Ukupno	Privredno				Izvan- privr.	Ukupno
	1	2	3	4			1	2	3	4			1	2	3	4		
Radnici**	445	560	64	1069	175	1244	4237	499	15	4751	8	4759	4682	1059	79	5820	183	6003
Namještenici	21	41	38	100	338	438	30	79	71	180	230	410	51	120	109	280	568	848
Seljaci***	19012	—	—	19012	—	19012	17112	—	—	17112	—	17112	36124	—	—	36124	—	36124
Ostali	—	309	97	406	1296	1702	—	643	187	830	113	943	—	952	284	1236	1409	2645
Ukupno	19478	910	199	20587	1809	22396	21379	1221	273	22873	351	23224	40857	2131	472	44460	2160	45620
	relativno																	
Radnici	35	45	6	86	14	100	89	10	—	99	1	100	78	81	1	97	3	100
Namještenici	5	9	8	23	77	100	7	19	17	43	51	100	6	14	13	33	67	100
Seljaci	100	—	—	100	—	100	100	—	—	100	—	100	100	—	—	100	—	100
Ostali	—	18	6	24	76	100	—	68	20	88	12	100	—	36	11	47	53	100
Ukupno	87	4	1	92	8	100	92	5	1	98	2	100	89	5	3	97	3	100

* Definitivni rezultati popisa stanovništva 31. III. 1931, IV, Sarajevo 1940, 218—219.

** Kao radnici uzeti su iz Definitivnih rezultata radnici, nadničari, sluge i šegrti. Jedino kod radništva izvan pri-
vrede uzeta je osim ovih kategorija i kućna služinčad.

*** Kao seljaci uzeti samostalni ali i pomoćni članovi porodice koji rade.

1. Stanovništvo u poljoprivredi.
2. Stanovništvo u industriji.
3. Stanovništvo u trgovini, novčarstvu i prometu.
4. 1—3 zajedno.

nica pisaćeg pribora također zapada u krizu.¹¹ Seljaštvo živi veoma bijedno, jer je od 7866 posjeda u kotaru 7490 ili 95% bilo veličine ispod pet hektara, a ta površina nije pružala zadovoljavajuću osnovu za egzistenciju jedne prosječne obitelji.¹²

Seljaštvo zbog slabih prihoda ne podmiruje svoje poreske obaveze već početkom krize. Uslijed toga i ivanečka općina zapada u krizu i krajem 1931. devet odbornika podnosi ostavke.¹³

Priroda ni narednih godina nije bila sklona ovom području. Godine 1932. vladala je nezapamćena suša kakve se ni najstariji ljudi u ovom kraju nisu sjećali, »pa je narod sa zebnjom i pun brige išao u susret zimi, jer nezna kako će sebe i blago prehraniti«.¹⁴ U 1933. seljaci više nemaju novaca ni za duhan, te se puši sušeno lišće i šumsko cvijeće.¹⁵ Bijeda postaje toliko uočljiva da vlada polovinom 1934. votira za javne radove na cestama u kotaru četvrt milijuna dinara, pojačavši time i djelatnost kamenoloma Valenta Barleka i Resa u Očuri. Iako su zarade u Barlekovu kamenolomu bile veoma slabe, tek 1937. radništvo štrajkom pokušava poboljšati svoje zarade.¹⁶ U rujnu 1934. proradila je u Ivancu sirana Miroslava Štrmečkog, pa su seljaci prodajom mlijeka pokušavali doći do nešto novca za kupnju soli i petroleja. Klaonica se počela graditi 1937, ali je bila dovršena tek 1940, te tvornica suhog mesa Mirka Pichlera kolje u vlastitoj režiji i na veoma primitivan način.¹⁷ U svakom slučaju svi ti pokušaji oživljavanja privrednog života bili su nedovoljni s obzirom na brojnost stanovništva.

Iz tog vremena ostao nam je jedan zapis da 90% stanovnika ivanečkoga kotara ide »u mertuk« u Podravinu, gdje žene žanju žito, a muškarci mlate. »Ubogi ljudi pješaće po 100—180 km. Idu obično u grupama po četiri. Na upit kako zarađuju rekli su: 'Zarađujemo ki kak more.'« Obično su za rad od tri sata ujutro do devet uveče dobivali 7 do 12 dinara, pa i to obično u naturi, tj. 20 litara pšenice ili raži. Tu su pšenicu odmah morali i prodati jer je nisu imali čime voziti u Zagorje. Jasno je da je cijena takve pšenice bila niska.¹⁸ Kasnije Ivančani odlaze u mertuk i na veće udaljenosti. Tako u proljeće 1938. godine 60 Ivančana odlazi na pustaru grofa Eltza kod Vukovara, ugovorivši mjesečnu zaradu od 200 dinara s hranom, te sto kilograma kukuruza u naturi.¹⁹ Iako je u to vrijeme vladala u zemlji konjunktura, stanovništvo ovog područja bilo je toliko brojno da već polovinom 1937. izvjestitelj iz Ivanca piše da »po selima vlada ovog ljeta velika bijeda i neuposlenost, kao nikada prije«, navodeći da se u Voći za 12—13 sati rada na okapanju kukuruza ili vinograda plaća samo 4—5 dinara, a vagan kukuruza da je poskupio od 42 na 54 dinara.²⁰ Nerazmjer cijena i nadnica po-

¹¹ Narodno blagostanje, 3. II. 1934.

¹² Statistički godišnjak Kr. Jugoslavije za 1937, Beograd 1938, 104.

¹³ Varaždinske novosti, 24. XII. 1931.

¹⁴ Varaždinske novosti, 29. IX. 1932.

¹⁵ Varaždinske novosti, 24. VIII. 1933.

¹⁶ Varaždinske novosti, 7. VI. 1934. i 7. X. 1937.

¹⁷ Varaždinske novosti, 15. VIII. 1934. — H. B., Ivanec. Mlijeko se otkupljivalo po 75 para. Varaždinske novosti, 29. VII. i 7. X. 1937.

¹⁸ Varaždinske novosti, 16. VII. 1936.

¹⁹ Varaždinske novosti, 28. IV. 1938.

²⁰ Varaždinske novosti, 10. VI. 1937.

nukao je uskoro zatim i poljoprivredne radnike ovog područja da se preko Gospodarske sloge pokušaju izboriti za bolje nadnice.²¹ Svakako treba zapaziti da na rad u Njemačku odlaze veoma nerado i samo u krajnjoj nuždi.²²

U kolovozu 1937. velike su kiše uništile ponovno poljske usjeve, vrtove i pokošenu otavu, razorile ceste i prijelaze i porušile drvene zgrade i mlin-ske žljebove. Nabujali gorski potoci zaprijetili su i ivanečkom ugljenokopu, te su sirenom dozivani radnici i seljaci da pomognu izgraditi nasipe oko ulaska u rudnik.²³ Te je jeseni cijela okolica Ivanca naličila »velikom nepreglednom jezeru«, pa je narod zdvajao, a nebriga države za taj kraj bila je tako velika da je to došlo do izražaja na izborima 1938. godine, kada Hrvatska seljačka stranka dobiva apsolutnu većinu. Tek nakon poplava Bednje u proljeće 1939. Banska je uprava podijelila za sjeme 28 metričkih centi kukuruza i dala 45.000 dinara za javne radove.²⁴ Pokušava se ponovno izvršiti kolonizacija dijela stanovništva u Slavoniju, a forsira se i odlazak na poljoprivredne radove u Francusku. Izbijanje drugog svjetskog rata zaustavilo je ova kretanja prema inostranstvu, a radnici su se već u rujnu 1939. vratili u Ivanec.²⁵

Istovremeno naglo poskupljuje ne samo hrana već i petrolej i sol, koji i nestaju s tržišta. Nezadovoljstvo stanovništva, a osobito rudara, tako je veliko da je banskoj vlasti upućen hitan poziv za pomoć, ali je pomoć zbog slične situacije u drugim krajevima bila premala da bi se osjetnije odrazila na položaj stanovništva.²⁶

Prvi put zasjala je električna rasvjeta u Ivancu 25. XII. 1939. Zagrebačka Komora za trgovinu i industriju uputila je odmah apel privrednicima neka otvaraju pogone u Ivancu, gdje ima jeftine električne energije iz Fale i jeftine radne snage i gdje postoji vodovod. Namjera da se u Ivancu otvore dvije tekstilne tvornice i tekstilna škola odložena je zbog nestašice tekstilnih sirovina uslijed ratnih prilika, pa se prilike na ivanečkom području ne poboljšavaju.²⁷

I ujesen 1939. katastrofalno nevrjeme uništava urod, te država mora pripomoći prehranu naroda i stoke. Preko Gospodarske sloge u kotar je dopremljeno osam vagona sijena i odobreno 60.000 dinara za prehranu stanovnika, a u proljeće 1940. stiglo je u ivanečku i lepoglavsku općinu i nekoliko vagona kukuruza. Nedostatak hrane oživio je razvoj verižne trgovine i šverca, a utvrđivanje cijene dovodi do masovnog sakrivanja kuku-

²¹ Varaždinske novosti, 15. VII. 1937.

²² Varaždinske novosti, 16. VI. 1938.

²³ Varaždinske novosti, 9. IX. i 14. X. 1937.

²⁴ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu (dalje: AIHRPH), fond Politička situacija (dalje: XXI), 5515—935/1. XII. 1939.

²⁵ U Francusku je iz ivanečke općine otišlo oko 600 radnika. Oni su mjesečno trebali zaraditi 210 do 310 franaka, ali su sami morali platiti put i putnicu od 250 dinara (Varaždinske novosti, 16. III, 6. IV. i 28. IX. 1939).

²⁶ Varaždinske novosti, 2. XI. i 14. XII. 1939.

²⁷ Varaždinske novosti, 4. I, 18. I. i 1. IV. 1940. U kolovozu 1939. proradio je ponovno Puzstov mlin i pilana, koje je zakupio Emil Obsiger. Mlin je imao dnevni kapacitet od jednog vagona i spadao među veće mlinove ovog područja (Varaždinske novosti, 10. VIII. 1939).

ruza, te Banska uprava mora sve do okupacije zemlje slati na to područje svakih četrnaest dana vagon hrane.²⁸

Na sjednici kotarskog odbora u Ivancu 1. ožujka 1941. raspravljalo se o prehrani pučanstva na tom području i o aprovizaciji, te o opskrbi dvaju ivanečkih mlinova kao da se radi o nekom gradu, a trajanje sjednice od 9 sati ujutro do 20 sati uveče pokazuje koliko je problem prehrane stanovništva zadavao muke vlastima.²⁹

3.

Lepoglavska kaznionica. Ova kaznionica bila je za državu unosno privredno poduzeće. Iako ne možemo brojčano iskazati zaradu koju je država imala od lepoglavske kaznionice, eksploatacija zatvorenika kao gotovo besplatne radne snage bila je velika, pa su i koristi morale biti znatne.

Kaznionica je osnovana 1855. godine, ali je tek 1878. upravitelj Emil Taufer (1845—1891) uveo kombinaciju irskog s progresivnim sistemom, gdje se rad u tri stupnja primjenjivao za preodgajanje kažnjenika. Nakon prvog stupnja, koji se sastojao od osmotjednog boravka u ćeliji i čehanja perja, prelazilo se u zajednički zatvor s nizom podrazreda i radom u raznim radionicama. Postojala je krojačka i postolarska radionica, kožara, užarija, pletionica prostirača, velika stolarija, kolarska i bačvarska radionica, te bravarija, a oko 1900. otvorena je i tkaonica. Kažnjenici trećeg stupnja bavili su se uglavnom poljoprivrednim radom na ekonomiji Čret, a 1916. kupljeno je i uređeno i odgajalište za malodobne prijestupnike Pahinsko kod Ivanca. Tauferov sistem predviđao je i opismenjavanje mlađih nepismenih kažnjenika, pa čak »i neka objašnjenja iz ekonomike gospodarstva«.³⁰

U stvarnosti ovaj sistem nije funkcionirao. Rudolf Hercigonja, koji je — kao idejni začetnik atentata što ga je J. Schäffer pokušao 20. V. 1914. na bana Ivana Skerleca — bio osuđen 6. listopada 1914. na osam godina teške tamnice u Lepoglavi, piše 1919. u brošuri »Lepoglavski vampiri«: »Lepoglava! To je ime, kod kojega će se naježiti kosa svakome onome kojega je okrutna sudba naterala, da između njenih zidina proboravi koju tešku godinu. Lepoglava je kuća neponjatnoga i strahovitog užasa, mrcvarionica i ubijaonica ljudi.«³¹ Hercigonja je došao u kaznionicu upravu u vrijeme kad je izgradnja nove kaznioničke zgrade 1913. i 1914. godine omogućila usavršavanje sistema ekonomske eksploatacije i kada je zbog prvog svjetskog rata ljudski život malo vrijedio, a fronta tražila što više vojne odjeće i obuće. Hercigonja je čitav ovaj sistem nazvao »sistem dra Šabana«, koji je bio upravnik kaznionice od 28. II. 1908. do 1926. godine i koji je, služeći dva režima, imajući istovremeno i poljoprivredno dobro, predstavljao i kapitalistički i feudalni sistem, sistem dugotrajne eksploata-

²⁸ Varaždinske novosti, 28. IX. 1939. i 22. II, 7. III, 18. IV, 2. V, 6. V, 11. VII, 25. VII. i 15. VIII. 1940.

²⁹ Varaždinske novosti, 13. III. 1941.

³⁰ M. Peršen, Dugi dani. Lepoglava, škola revolucionara, Zagreb 1975, 22—23.

³¹ R. Hercigonja, Lepoglavski vampiri, Zagreb 1919, 28—29. Hercigonja (Zagreb, 10. II. 1896. — umro negdje u Rusiji) bio je učenik II. tečaja Trgovačke akademije i kao takav pismen i sposoban da zabilježi svoje dojmove.

cije naroda na ovom području. Po nalogu vlade za vrijeme rata svaki veći hodnik u kaznionici, školska dvorana, knjižnica kao i dvorana za glazbu bili su pretvoreni u radionice za izrađivanje vojnih potrepština. »U ovim radionicama, nedovoljno zaštićenim protiv promaje, nedovoljno grijanima, a ispunjenim otrovnim zrakom, moradoše kažnjenici raditi kao ljudi po dvanaest sati dnevno. Oni moradoše brzo i mnogo raditi.« Hercigonja opisuje prilike u pojedinim radionicama. O postolarskoj radionici piše: »Kolosalno duga dvorana, sva zapremljena malim stolićima, kožom, špiritom, postolarskim alatom i smradom. I u tome kaosu stolića, alata, dima i smrada — prigiba se nad svojim radom pojava do pojave, glava do glave, srce u sebe ovaj kužni uzduh, truže se i umire. Jest, svakog dana odlazile su iz ove radionice čitave legije kažnjenika u bolnicu, tamo umirale — a na njihova mesta dolazile su sveudilj nove i nove sile, jer sud je uvek dalje sudio i žandari su uvek nove i nove 'zločince' terali u kaznionu.«³²

Najlošije su prilike bile u grebenarnici, koja je bila nastavak užarske šupe i zatvorena samo s tri strane, dok je četvrta bila ograđena od dvorišta letvama. Peći ovdje nije bilo, te su u najvećoj zimi osuđenici prekrivali letve droncima kako bi se bar donekle zaštitili od vjetrova. »Svuda naokolo pričvršćeni su o zid ili o drvene stupove strašni ocelni grebeni, o koje kažnjenici od zore do mraka, leti i zimi (pa i kod električnoga osvetljenja) izvlače vlakno. Posao se taj obavlja neprekidno i brzo, ocelne igle na grebenima jezovito cvile, dok se od grebenoga vlakna diže takova silna prašina, da se unaokolo u opće ne može ništa videti. Oštra i gusta prašina grize čoveka za oči i nos i sili ga na kihanje. Vrlo je teško i opasno po zdravlje ostati ovde i pet časaka. A jadni prognanici rade u toj nemogućnosti po dvanaest sati dnevno, ali ne jedan dan, ne deset dana, nego i po čitave godine, dotle dok im se đavo ili bog ne smiluje, te dok ih ne polože u proste jelove lesove i ne odnesu na kažnjeničko groblje.«³³ Prema Hercigonjinu pisanju kažnjenici u strogom zatvoru radili su 11—15 sati dnevno, a oni na vanjskim radovima (zove ih posredovanci) 14 sati. Među ovima bilo je kažnjenika koji su radili i po dvadeset sati dnevno, ali je njihovo zdravlje ipak bilo nešto bolje od kažnjenika u strogom zatvoru jer su se kretali na zraku, a osim toga su laganije dolazili do hrane. Poslovica »Tko ne radi, ne treba ni da jede« često se primjenjivala u lepoglavskoj kaznionici, pa čak i u baraci bolnice.

Hercigonja navodi i norme koje su kažnjenici morali ispuniti kako bi se s njima normalno postupalo. Norme su bile vrlo velike... Radnik na grebenu morao je izgrebati dnevno 25 kg vlakna. Radnik koji je lijepio papirnate vrećice morao je dnevno slijepiti najmanje 2.500 komada. Kazna za neispunjavanje normi bila je polovično dobivanje hrane ili noćivanje u starom podrumu duboko ispod zemlje, bez zraka i svjetla i punog »insekata, parcovia i kaljužaste vode«.³⁴

U takvim uvjetima — kraj stalne gladi — smrtnost je bila neobično velika. U kaznionici je obolio od tuberkuloze i Rudolf Hercigonja, te je

³² Isti, 33.

³³ Isti, 34—35.

³⁴ Isti, 35—37.

nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije bio na liječenju u sanatoriju Brestovac na Zagrebačkoj gori. Ogorčen što je Šaban i dalje ostao upravnik kaznionice, objavljuje uz pomoć komunista Đure Cvijića, Kamila Horvatina i Augusta Cesarca 1919. »Lepoglavske vampire« i poziva na promjenu sistema u kaznionicama, koji je ostao nepromijenjen »i u slobodnoj i demokratskoj Jugoslaviji« 1919. godine. Hercigonjina brošura privukla je pažnju javnosti, ali nije promijenila kaznionički sistem jer to nije odgovaralo vladodržcima. Žrtvovan je Hercigonja i ponovno optužen kao idejni organizator atentata na autora Obznane Milorada Draškovića. Uz pomoć Jove Maleševića i drugih komunista bježi u Austriju.³⁵ Kasnije je maknut s položaja upravnika kaznionice i Šaban jer ga režim više nije trebao.

Prema knjizi Rodoljuba Čolakovića »Kuća oplakana« vidljivo je da je sistem privredne eksploatacije zatvorenika ostao isti i tridesetih godina dvadesetog stoljeća.³⁶ Pored radionica kaznionica je i tada imala poljoprivrednu površinu od 300 jutara, gdje se sadio krumpir, kukuruz, povrće, vinova loza i voće te uzgajalo na tisuće komada peradi, ovaca, krava i drugog blaga. Kaznionica je imala i velike komplekse šuma u Očuri i na Ivančici, odakle su se snabdijevale drvima državne ustanove u Varaždinu, te su i tu sve poslove na sječi, obradi drva i otpremanju u Varaždin radili kažnjenici. Na molbu lepoglavskih seljaka početkom 1919. da im se na osnovi agrarne reforme podijeli dio posjeda kaznionice vlasti su ponudile kolonizaciju 245 lepoglavskih obitelji u Srijem.³⁷

Proizvodi kaznionice nisu se pojavljivali na slobodnom tržištu. Uglavnom se radilo za državne ustanove, a dosta robe je otpremano i visokim činovnicima u Zagreb i Varaždin.³⁸ Višak proizvedene robe bez narudžbi je jeftino prodavan mjesnom trgovcu Franji Kodyteku, a on je prodajući robu po stvarnim cijenama toliko zaradio da je kasnije izgradio svoju ciglanu.

Uprava kaznionice je i iznajmljivala kažnjenike za obavljanje nekih poslova. Time se obilato koristio i prvi poslijeratni upravnik Šaban, koji je kupio od grofa Bombellesa dobro Klenovnik, pa je sa šumskim posjedom svoje žene imao veliko imanje. Nadnica kažnjenika iznosila je samo četiri dinara, pa je sigurno da je ta cijena utjecala na formiranje izvanredno niskih nadnica na lepoglavskom području. Stoga se oko 1926. javljaju po-

³⁵ Uoči općinskih izbora 1920. Hercigonja je održao niz skupština po selima Hrvatskog zagorja i pisao niz članaka u *Plamenu* i *Crvenoj zastavi*. U to vrijeme radio je kao činovnik u sanatoriju Brestovac. Saznavši da je osumnjičen zbog atentata, napušta 16. VIII. 1921. zaposlenje, bježi u Beč, a onda u Rusiju, gdje je stradao u Staljinovim čistkama. Nasuprot Hercigonji Šaban je bio oženjen Ladislavom Kukuljević i kao prvi predsjednik općinskog odbora Narodnog vijeća u Ivancu u listopadu 1918. pozivao na red i mir i organizirao gardu za zaštitu imovine ivanečkih imućnih građana.

³⁶ R. Bosanac (pseud.), *Kuća oplakana*, Zagreb 1941.

³⁷ Volja naroda, 6. II. 1919. — Perše, *Lepoglavčani*.

³⁸ Varaždinska gradska općina platila je 1919. za popravak devet pari cipela 140 kruna, a 1924. su uniforme gradskih radnika plaćene 24.640 dinara (HAV, Gradsko poglavarstvo, 9589/1919. i 9920/1924). Cijene su bile zaista niske. Oko 1925. za šivanje bluže plaćalo se jedan dinar, a cipele 5,50 dinara, za kilogram donova 1,25 dinara, a za najbolji štof šest dinara (Narodno jedinstvo, 20. V. 1926).

kušaji varaždinskih i ivanečkih obrtnika da se nelojalna konkurencija uprave zavoda i njena manipulacija radnom snagom kažnjenika ograniči.³⁹

Krajem velike svjetske krize Udruženje zanatlija za grad i srez Varaždin uspjelo je sudskim putem izboriti odluku da kažnjenici više neće raditi po privatnim kućama, već samo na općedržavnim korisnim poslovima. Ova odluka utjecala je i na ograničenje zapošljavanja kažnjenika na ivanečkom i lepoglavskom području.⁴⁰

Šabanova afera otkrila je tko se koristi uslugama kaznionice. Ustanovljeno je da je nizom nepravilnih manipulacija, u kojima su surađivali gotovo svi činovnici kaznionice, država oštećena za nekoliko milijuna dinara, ali je čitava afera zataškana jer su u nju bili upleteni najviši činovnici Zemaljske vlade. Samo na poljoprivrednom dobru utvrđen je deficit od preko 700.000 dinara, nastao neknjiženjem potrošnje. Dogovorom između radikala i vodstva Hrvatske seljačke stranke Šaban je maknut, te je primljen na liječenje u Zakladnu bolnicu zbog poremećenosti, a neki službenik lepoglavskog zavoda, koji je objavio u štampi nekoliko članaka o malverzacijama u kaznionici pod pseudonimom Z., bio je otpušten iz službe.⁴¹

Poslije Šabana upravu kaznionice preuzeo je dr. Maksimilijan Bohaček (1926—1932), koji je za vrijeme prvog svjetskog rata zajedno s Josipom Brozom ratovao na Karpatima i bio u ruskom zarobljeništvu. Međutim, sistem rada u kaznionici nije se mijenjao, iako su vjerojatno nešto točnije vođene knjige o poslovanju.⁴² Jedno vrijeme je umjesto Bohačeka bio upravitelj Veselin Srdić, koji je ranije radio u Zenici, gdje je također postojala kaznionica.⁴³ Međutim, sve do drugog svjetskog rata djelovanje lepoglavskog zavoda zavijeno je velom šutnje, i u stupce štampe rijetko prodire koja vijest iz kaznionice. Tako je bilo i u siječnju 1929, kada u kaznionicu dolazi Josip Broz i kada zajedno s Mošom Pijadom radi u električnoj centrali kaznionice. Posjetiocima se pokazuju Potjemkinova sela, a prava se istina o kaznionici i o koristima koje je ona donosila određenim ljudima na vlasti prešućuje. Predsjednik vlade Pero Živković pregledao je 30. VII. 1931. sva odjeljenja kaznionice, pri čemu se osobito interesirao za prihode privrednih institucija zavoda jer je krizna situacija u državnom budžetu poticala na redukciju sredstava što su se do tog vremena davala kaznionici.⁴⁴

³⁹ a) Varaždinski trgovci tražili su da se sirovine za rad u kaznionici nabavljaju kod njih u Varaždinu (Narodno jedinstvo, 1. IV. 1926), a 1930. zatraženo je od ministra pravde da uprava kaznionice više ne oduzima zaradu varaždinskim i ivanečkim privrednicima (Varaždinske novosti, 27. XI. 1930). G. 1931. sličnu akciju poduzimaju varaždinski grafičari tužeći se na rad kaznioničke knjigovežnice (Rad u državnoj industriji, Zagreb 1931, 10). G. 1922. lepoglavski kažnjenici popravili su u Ivancu crkveni toranj, 1930. most preko Bednje, a bilo je i prijedloga da se ova jeftina radna snaga koristi u Varaždinu za gradnju malih stanova (Narodno jedinstvo, 16. XII. 1922, 16. VI. 1923. i Varaždinske novosti, 2. X. 1930).

⁴⁰ Varaždinske novosti, 23. VIII. 1934. i 6. IX. 1934. — Lepoglava.

⁴¹ Narodno jedinstvo, 13. V. 1926. — Z., iz Lepoglave i O lepoglavskoj aferi. Procjene štete varirale su od 2,500.000 do 5,710.000 dinara (Narodno jedinstvo, 5. VIII. 1926).

⁴² Potreba provođenja reforme više je puta naglašavana, ali nikada nije provedena (Narodno jedinstvo, 23. IX. 1926. — Lepoglavske atrakcije).

⁴³ Narodno jedinstvo, 5. I. 1928.

⁴⁴ Varaždinske novosti, 6. VIII. 1931. — Lepoglava.

Osobito je zanimljiv slučaj simbioze tvornice pisaćeg pribora s lepoglavskom kaznionicom, Zagrebačka tvornica pisaćeg pribora »Penkala« osnovala je oko 1922. u Lepoglavi svoju filijalu, u kojoj je pored 32 radnika iz Lepoglave radilo i oko stotinu kažnjenika.⁴⁵ Ujesen 1931, poslije sloma Prve hrvatske štedionice, koja je bila vlasnik ove tvornice, radni i plaćevni uslovi u tvornici toliko su se pogoršali da je u listopadu zbog nadnica od 5—7 dinara izbio tarifni pokret. Nadnice su povećane na 12—16 dinara, ali je uprava uskoro nakon toga otpustila gotovo sve radnike, a narudžbe izvršavala preko stolarske radionice kaznionice, što je podržavao i upravitelj kaznionice Spasojević i kasnije Dušan Petrović. Kasnije se u tvornici radi po akordnom cjeniku i ne dozvoljava se nikakvo sindikalno organiziranje radnika, pa ni biranje radničkih povjerenika, te 1932. dolazi do novog tarifnog pokreta.⁴⁶

U proljeće 1934. Lepoglava je dobila električnu energiju iz Fale, pa je obustavljen rad električne centrale lepoglavske kaznionice.⁴⁷ Jeftina električna energija i još jeftinija radna snaga bile su privlačna meka za kapitaliste, ali je vrijeme konjunktura ponukalo radničku klasu u cijeloj Jugoslaviji da se počne boriti za poboljšanje svog položaja, pa u tome ni Lepoglava nije izuzetak.

U ciglani Franje Kodyteka i nasljednika 16. lipnja 1936. započelo je štrajkati četrdeset ciglarskih radnika zbog slabih plaća i 11,5 satnog vremena. Nakon tri tjedna štrajka radnici su se izborili za 10-satno radno vrijeme i povišicu plaća od 17 %, što je u specifičnim lepoglavskim prilikama predstavljalo lijep uspjeh.⁴⁸

Klasno osvještavanje radničke klase Lepoglave, a još više vrlo jaka njemačka konkurencija, ponukali su tvornicu »Penkala« na likvidaciju. Međutim, radna snaga u Lepoglavi bila je još uvijek jeftinija nego u drugim mjestima, te strojeve tvornice pisaćeg pribora kupuju Branko Kolar, trgovac iz Lepoglave, i Milan Ramušćak, predsjednik Zanatske komore i Zanatske banke u Zagrebu, i ponovno zapošljavaju 80 otpuštenih »Penkalinih« radnika.⁴⁹ Od 23. VI. 1938. ova tvornica posluje pod imenom »Lepa«, a vriednost joj je procijenjena na milijun i pol dinara, s time da je prerađivala dnevno oko 0,7 m³ drva. Njezin vlasnik Stjepan Ostroški usmjerio je rad tvornice na izradu školskih tablica, te na tom poslu po nalogu upravitelja kaznionice dr. Ota Šantela radi pored 60 stalnih radnika i oko 200 kažnje-

⁴⁵ Arhiv Jugoslavije u Beogradu, Ministarstvo trgovine i industrije, 236 (K 27) — Penkala; Narodno blagostanje, 4. XII. 1937, str. 781.

⁴⁶ AIHRPH, Radnička komora (dalje: RK), 178/3-8251/X 1931. Radnici su se organizirali u reformističkom Općem radničkom savezu, ali je uprava nastojala likvidirati i taj pokušaj (RK, 205/5-1867/III. 1932. i 1953/III. 1932).

⁴⁷ Varaždinske novosti, 22. III. 1934. i 24. V. 1934. — Lepoglava; Dalekovod je proradio 17. V. 1934.

⁴⁸ Varaždinske novosti, 23. VII. 1936. — Pokret ciglarskih radnika u Lepoglavi; RK, 432/2-7866/28. VIII. 1936.

⁴⁹ Varaždinske novosti, 2. XII. 1937; Narodno blagostanje, 1937, 41; RK, 466/5-1969/1937.

nika.⁵⁰ Budući da su radnici radili zajedno s kažnjenicima, nije bilo moguće izbjeći kontakte između radnika i komunista, pa vjerojatno nije slučajnost što je pjesma »Smjelo pod crvenom zastavom« kružila potajno i u »Lepi« i u kaznionici. Dio ove pjesme glasi: »Čvrste su radničke grudi, čvrst neka bude naš cilj: bratstvo, sloboda svih ljudi, borbeni bit će nam krik.«⁵¹

Sredinom 1938. Lepoglava postaje općina s predsjednikom stolarskim obrtnikom Ivanom Pavlekovićem s liste Hrvatske seljačke stranke, koji je dobio više glasova od vlasnika kamenoloma u Očuri Valentina Barleka. Nova općina počela je djelovati početkom 1939, ali je zbog slabih financija imala velikih poteškoća u radu.⁵² Živi se vrlo teško, pa i otvaranje tvornice za tkanje seljačkog platna pod imenom »Jela« s oko 30 radnica nema većeg utjecaja na opće prilike.⁵³ Zaoštavanje klasnih suprotnosti osjetilo se tokom dva štrajka koja su izbila 1938. u kamenolomu Resa u Borju.⁵⁴ U »Jeli« je polovinom 1940. radništvo uspjelo svoje odnose utvrditi kolektivnim ugovorom⁵⁵, ali još uvijek se osjećalo da je na lepoglavskom području rad jeftin, pa su nadnice stalno zaostajale za drugim mjestima. Međutim, Lepoglava je bila ne samo škola revolucionara već i radnička škola, jer je rad u nevjerojatno teškim uvjetima kažnjenike lepoglavske kaznionice učinio sličnim radnicima iz doba prve akumulacije kapitala, kada eksploatacija radnika nije poznavala granica. Ta je činjenica ujedno pružala mogućnost komunistima da djeluju na klasnoj osnovi, pa su se mnogi kažnjenici po izlasku iz zatvora uključili u progresivni radnički pokret.

4.

Ivanečki ugljenokop. Ugljenokop u Ivancu otvoren je 1867, te je bio jedan od najstarijih a svakako najveći ugljenokop lignita u Hrvatskoj. Njegova je dionička glavnicica 1934. godine iznosila pet i pol milijuna dinara, ali je stvarna vrijednost rudnika procijenjena na 18.740.345 dinara.⁵⁶ Uspješno poslovanje rudnika započelo je 1890. godine, kada je do njega izgrađena željeznička pruga. Sve do kraja prvog svjetskog rata godišnja je eksploatacija iznosila od 400 do 700.000 tona.

Za vrijeme prvog svjetskog rata položaj rudara jako se pogoršao. Nepoznati rudar piše 1919. godine: »U ratnim godinama rudarskim strogim statutima pridružila se još i vojnička disciplina. Tako pored kazne, globe i isključenja s posla još i sapinjanje u željezo i zatvor. Zato nije čudo da

⁵⁰ Statistika industrije, rudarstva i obrta NR Hrvatske, elaborat iz 1945. priređen prema stanju iz 1939. godine; Varaždinske novosti 16. i 21. IV. 1938; Hrvatski radnik, 21. IX. 1939; AIHRPH, XXI, 5181-Pov 858/8. VII. 1938.

⁵¹ AH, Državno nadodvjetništvo, Kns 946-1939 — pjesma je pronađena kod Đure Smuđa i protiv njega podignut je kazneni postupak.

⁵² Varaždinske novosti, 18. VIII. 1938.

⁵³ Varaždinske novosti, 7. XI. 1938; RK, 700/4-2697/1941. Lepoglava je bila poznata po tekstilnom kućnom obrtu i pletenju čipaka.

⁵⁴ Varaždinske novosti, 28. VI. i 8. IX. 1938.

⁵⁵ RK, 586/4-6794/1940.

⁵⁶ Arhiv Jugoslavije, Ministarstvo trgovine i industrije, fasc. 652 jed. 1376/IV-br. 24 — Ivanec i J. Lakatoš, Industrija Hrvatske i Slavonije, Zagreb 1924, 32.

su rudari bili prvi, koji su se krajem listopada prošle godine pobunili. Zbacili su oružani vojnički jaram i rastjerali razne gnjavatore.⁵⁷

Pod vodstvom braće Petra i Dragutina Pahića 350 rudara Ivanca tokom 1919. i 1920. štrajka u više navrata. Radi osiguranja proizvodnje — jer je ugljen tih prvih poslijeratnih godina bio veoma tražen — dva puta u Ivanec dolazi vojska.⁵⁸ Kolektivni ugovor što ga je Opći radnički savez za rudare ovog područja sklopio sa Zemaljskim savezom industrijalaca ubrzo se pokazao nepovoljnim za rudare zbog velike inflacije, te se štrajkovi nastavljaju, a u travnju 1920. rudari Ivanca uključuju se u generalni štrajk rudara Hrvatske i Slavonije. Pa i nakon toga gotovo svaka tri mjeseca izbija štrajk u rudniku, a o svakom sumnjivom pokretu rudara upravitelj Vojtjeh Šmalc obavještava kotarskog predstojnika, koji prema nahođenju poziva žandarmeriju ili vojsku u Ivanec. Do proglašenja šestojanuarske diktature rudari Ivanca sudjelovali su u 12 štrajkova, i o tome bi se mogla napisati čitava knjiga. Na tabeli 2 navedeni su ti štrajkovi.

Tabela 2. Pokreti rudara u Ivancu do velike svjetske krize

Vrijeme održavanja

Uzrok štrajka	štrajka
Rudari traže isplatu ratne potpore	16—21. XII. 1918.
Štrajk zbog dolaska vojske	23—26. IV. 1919.
Rudari traže da se smijene načelnik i župnik	2—5. V. 1919.
Štrajk zbog zatvaranja braće Pahić	14—16. VIII. 1919.
Generalni štrajk radi plaća	24. III. 1920.
Štrajk zbog otpusta Petra Pahića	7—10. IV. 1920.
Štrajk radi povišenja zarada	18. IX—2. XI. 1920.
Štrajk solidarnosti s trbovljanskim i bosanskim rudarima i zbog Obznane	5. I—11. I. 1921.
Štrajk radi povišenja plaća od 20 %	27. V—31. V 1921.
Štrajk radi povišenja plaća	28. III. 1923.
Pokret radi poboljšanja radnih i platnih uvjeta	22. V—18. VI. 1923.
Štrajk zbog sniženja zarada	siječanj 1927.

Pod vodstvom komunista Petra Pahića štrajkovi ivanečkih rudara u drugoj polovini 1920. i početkom 1921. imaju gotovo revolucionarni karakter. S tri stotine rudara Pahić 6. siječnja 1921. dolazi pred kotarsku oblast tražeći ispunjenje obećanja danih narodu u prvim danima nove države i slobodu političkog djelovanja komunista. Dolazi vojska, a Petar Pahić je u veljači 1921. bio zatvoren i otpušten, dok su ostali rudari zbog slabe potražnje ugljena »oglasom poslati na dulji dopust«.⁵⁹

Rudari u naredne dvije godine pokušavaju preko socijaldemokratskog i reformističkog Haraminina Općeg radničkog saveza poboljšati svoj položaj. Nezadovoljni mlakom politikom vodstva ovog sindikata i siti obećanja, rudari Ivanca 1923. mijenjaju sindikalnu organizaciju i opredjeljuju se za Hrvatski radnički savez (HRS). HRS u prvoj godini svog djelovanja u Ivancu

⁵⁷ Bratstvo, 12. VI. 1919.

⁵⁸ S. Đurović, Kriza uglja na teritoriji Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, II, Zagreb 1975, 71.

⁵⁹ AH, Rudarsko satništvo, kut. 296, br. 156, 280 i 509 iz 1921.

uspješno vodi jedan jednomjesečni štrajk, ali onda postupa isto kao i ORS.⁶⁰ Nadnice rudara ustaljuju se ispod 20 dinara, a zbog slabljenja narudžbi od strane države, koja se opredjeljuje za kaloričnije ugljene, pokazuju čak i tendenciju opadanja. Od 700.000 kvintala i 600 rudara tokom prvog svjetskog rata već 1921. proizvodnja opada na 400.000 kvintala i 400 rudara, a 1926. bilo je iskopano samo 29.522 tone radom 177 rudara. Omanji rudnici u tom vremenu i propadaju, a ivanečki 1924. prelazi u vlasništvo *Hrvatskog rudarskog d.d.*, što je zapravo strani kapital pod okriljem Prve hrvatske štedionice.⁶¹

Rad u ivanečkom rudniku poprima karakteristike sezonskog rada ovisnog o narudžbama. Na posao se pozivaju samo najsnažniji i najposlušniji rudari, a Petar Pahić živi dosta bijedno kao seljak u Mačkovcu. Međutim, sve do 1928. on je vođa naprednih rudara na širem području. Njemu se 26. I. 1928. obraća Đuro Salaj u ime Radničkog sindikalnog odbora za Hrvatsku i Slavoniju, a tajnik odbora i poznati komunista Ivan Krndelj šalje mu novčanu pomoć koju su poslali naši rudari iz Amerike da se razdijeli među radnike stradale u borbi s kapitalom.⁶²

Sezonski karakter rada u ivanečkom ugljenokopu i strogo selekcioniranje radnika onemogućilo je dalje vođenje borbi za poboljšanje položaja radnika, te krajem 1926. nema u Ivancu ni klasne radničke organizacije ni radničkih povjerenika, a stanje 200 rudara je po opisima Ivana Krndelja »strašno«.⁶³ Početkom 1927. ORS-ov »Radnički glasnik« bilježi u Ivancu jedan omanji štrajk, ali nakon toga za čitavo vrijeme šestojanuarske diktature o rudarima Ivanca nema spomena ni u štampi ni u arhivskim izvorima.⁶⁴

Tek u proljeće 1931. rudari Ivanca izabiru radničke povjerenike, a polovinom te godine već se vode pregovori oko deputata ugljena. Budući da je 1929. zabranjeno djelovanje i HRS-u i Nezavisnim sindikatima, jasno je da su rudari ovu akciju započeli preko ORS-a, koji je i ranije težište svog rada stavljao na organiziranje radnika-seljaka u drvodjelskoj i rudarskoj struci.⁶⁵

Izvanredan opis ivanečkog rudnika u vremenu velike svjetske krize nalazimo kod H. Blumscheina.⁶⁶ Dojmove o ulasku u okno on opisuje ovako: »Teška čelična užeta zaškrinuše. Nekoliko okretaja na teškom izvoznom električnom stroju, i mi stojimo našom puštalicom na pragu podzemnih hodnika, u carstvu vječne tmine. Na prvom koraku u taj novi svijet susreću

⁶⁰ AH, Rudarsko satništvo, 325-1610/1923, 327-2523/1923. i 328-2803/1923.

⁶¹ Jozo Lakatoš, Privredni almanah Jug. lloyda, Zagreb 1929, IV-22. Zatvorena su dva omanja rudnika u Lepoglavi i jedan u Ivancu.

⁶² AH, VZ, 251-Pov 1924. Zandarmerija drži Pahića stalno pod kontrolom i cenzurira svu njegovu poštu, a povremeno ga i zatvara. Prilikom takve jedne pretrage nađena su i oba spomenuta pisma (AH, Razni politički spisi 35, Kotarski sud Ivanec I-17-28).

⁶³ Borba, 24. XII. 1926. i 18. VI. 1927. — Strahovito izrabljivanje rudara u Hrvatskom zagorju. — Kao oblasni zastupnik Krndelj je obilazio ovo područje, te su svakako ti članci prošli kroz njegove ruke.

⁶⁴ Radnički glasnik, 20. I. 1927.

⁶⁵ RK, 173/3-6499/1931, 205/2-3179 i 231-3474/1933. Broj rudara u ORS-u bio je malen i u svibnju 1933. bio je u Ivancu samo 31 član ORS-a.

⁶⁶ Varaždinske novosti, 23. XII. 1932.

nas naši rudari Zagorci s rudarskim pozdravom 'Sretno!' Tek tu i tamo naziremo slabe svjetle točke karbidnih svjetiljki, a iz daljine dopiru mukli tutnjevi svrdala, koja buše rupe za smještaj eksploziva. U magli pare i ugljene prašine kreću se sjene snažnih rudara, koji utovaruju velike blokove ugljena na kolica, koja se brzo gube u tamnom izvoznom rovu. Zađemo li u stranu od glavnog izvoznog rova, susrećemo iste zguzene prilike uz kidanje snažnih blokova 'crnog diamanta', ili su zabavljeni osiguranjem vlastite glave, praveći si strop od teških balvana.«

Iz ovog članka saznajemo da je dugogodišnji rukovodilac ovog rudnika Šmalc pronašao da se ispod sloja lignita na dubini od 800—1000 metara nalazi prvorazredni svijetli ugljen, te se činilo da je budućnost ovog rudnika osigurana. Međutim, uslijed nedovoljnih investicija od strane vlasnika rudnika eksploatacija je još uvijek bila jako ograničena. U roveve je neprestano prodirala voda i niz sisaljki je u svakoj sekundi izbacivao iz rova oko tisuću litara vode, koja se preko potoka Ivanuševac otpremala u Bednju. Rudnik je imao električnu centralu s tri agregata, te se crpljenje vode a i otpremanje ugljena na površinu zemlje obavljalo strojno, ali zbog sezonskog karaktera rada i velikih otpuštanja svake godine poslije nove godine proizvodnja je podbacivala u odnosu na rudnike u razvijenim industrijskim zemljama srednje Evrope.

ORS kao socijaldemokratska sindikalna organizacija nije mogao braniti interese rudara, te stoga već krajem 1933. nalazimo rudare Ivanca organizirane u Ujedinjenom radničkom sindikalnom savezu Jugoslavije (URSSJ), u kojem sve jaču poziciju dobivaju komunisti i koji započinje žestoku klasnu borbu za poboljšanje položaja rudara. Prvu akciju ovaj sindikat u Ivancu vodi oko toga da se otpuštanja rudara zamijene polumjesečnim radom, tj. radom na smjenu.⁶⁷ Treba istaći da se industrija Hrvatske u tom vremenu zbog štednje ponovno orijentira na dobavu ugljena iz najbližih ugljenokopa, pa je to intenziviralo i rad u Ivancu, čiji je ugljen bio dobre kvalitete. Početkom 1934. u Hrvatskom rudarskom d.d. u Ivancu radi 478 osoba, od čega 468 rudara, a nakon što su svoje narudžbe dostavili Zagrebačka električna centrala i tvorničar Arko, na posao su pozvani svi ranije reducirani rudari i angažirani novi.⁶⁸

Povećanje broja zaposlenih rudara nije se odrazilo i na povišenje zarada, već one čak imaju tendenciju snižavanja. U vrijeme krize pokušale su vlasti naplatu banovinskog i općinskog poreza izvršiti preko radničkih nadnica jer zbog moratorija nisu smjele dirati u malene seoske posjede rudara, ali je u listopadu 1934. došlo do žestokog otpora rudara.⁶⁹

U to se vrijeme i vlasnici rudnika odlučuju na provedbu racionalizacije u ivanečkom rudniku. U proljeće 1935. s reduciranim radnicima otpuštaju se i radnički povjerenici, a 10 srpnja otkazuje se i kolektivni ugovor. Dolazi novi upravitelj Otokar Uhliš, koji najavljuje sniženje zarada za 25 %.

Rudari 23. srpnja 1935. počinju štrajkati, te dolazi do veoma burnih pregovora uz sudjelovanje predstavnika rudarskih vlasti i varaždinske radničke

⁶⁷ RK, 244/2-8045/1933. i 331/2-354/1934.

⁶⁸ RK, 244/2-8001/1933; Varaždinske novosti, 30. VIII, 1934.

⁶⁹ Rudari 27. i 28. X. 1934. štrajkaju (RK, 385/3-6863/1935).

komore. Uslijed prijetnje uprave da će zatvoriti i likvidirati rudnik rudari su ipak morali pristati na sniženje zarada od 7%. Ova odluka pokazuje sav očaj ivanečkih rudara, koji pristaju na sniženje zarada u vrijeme kada su cijene hrani počele rasti i koji su na početku štrajka ostali jedan puni dan u rovovima izjavljujući da ne pristaju ni na kakvo sniženje zarada i »da će ostati u jami dok ih voda ne zatopi«. ⁷⁰

Neuspješni štrajk samo je početak velikih nevolja za ivanečke rudare. Krajem godine ponovno dolazi do otpuštanja 80 rudara i povećanja normi za iskopani ugljen. HRS — koji je ponovno postao vodeća sindikalna organizacija u rudniku — dolazi u fizički sukob s inž. Romanom Kulikom, te je 12 rudara zatvoreno a politički pritisak na rudare pojačan. Polovinom 1936. zbog nedostatka financijskih sredstava svi su rudari dobili otkaz, te je prijetnja nezaposlenosti 500 rudara, odnosno s članovima obitelji 1500 stanovnika Ivanca, prisilila Narodnu banku da dozvoli ulaz čehoslovačke valute u zemlju usprkos zabrani. ⁷¹

Međutim, broj rudara u Ivancu strahovito varira i iznosi ljeti ispod 200, a zimi 500. Sve to izaziva veliko nezadovoljstvo rudara i početkom 1937. potajno je potrgana izborna lista HRS-a za radničke povjerenike u rudnicima, što ukazuje na jačanje komunista. ⁷²

U kolovozu 1937. velik prolom oblaka izazvao je potapanje rudnika, te je Češko ugljenokopno društvo iz Toplice — Šanova poslalo svog generalnog direktora Ivana Somela da utvrdi da li se obnavljanje rudnika financijski isplati. On je dao pozitivno mišljenje, ali bi rudnik propao u novom prolomu oblaka da se rudari nisu založili za izgradnju nasipa. ⁷³

U anketiranju rudara Hrvatskog zagorja i Podravine 30. ožujka 1939. govorilo se i o teškom položaju ivanečkih rudara, kojih se broj u to vrijeme smanjio na 130 osoba. ⁷⁴ Kada je HRS postao režimski sindikat, tražilo se da država naručuje ugljen za svoje potrebe i u ovom ugljenokopu, te početkom 1940. u rudniku ponovno radi 800 rudara, koji dnevno iskopaju oko četrdeset vagona ugljena. ⁷⁵ HRS posvećuje dosta veliku pažnju rudarima, pa se i u Ivancu često održavaju skupštine, što je imalo za posljedicu da su zarade rudara lignitskih ugljenokopa bile određene zajedničkim kolektivnim ugovorom za čitavu Banovinu Hrvatsku.

Budući da je rudnik bio strano poduzeće, u njemu je početkom 1941. bila postavljena prisilna uprava. ⁷⁶ Obecanjima se zavlači izbijanje nezadovoljstva zbog slabe opskrbe radnika, a kako bi se rudari obezglavili, te se godine ne biraju u Ivancu ni radnički povjerenici. Nezadovoljstvo je ipak izbilo neposredno nakon stvaranja tzv. NDH, kada su ivanečki rudari vi-

⁷⁰ RK, 385/2-6433/1935. Uprava je tvrdila da je od 1. I—31. VII. 1935. rudnik poslovao s deficitom od 600.000 dinara.

⁷¹ RK, 391/1-10094/2. XII. 1935. Varaždinske novosti, 2. VII. 1936.

⁷² RK, 464/2-641/1937.

⁷³ Varaždinske novosti, 19. VIII, 9. IX. i 31. XII. 1937. Za spašavanje rudnika inž. Otokar Uhliř nagrađen je Ordenom sv. Save IV. reda.

⁷⁴ Hrvatski radnik, 6. IV. 1939. — Protiv uništenja hrvatskih ugljenokopa.

⁷⁵ Varaždinske novosti, 8. II. 1940; RK, 628/3-2087/25. II. 1941.

⁷⁶ Narodno blagostanje, 25. I. 1941; RK, 624/2-913/1941; M. Kolar Dimitrijević, Podravski ugljenokopi u vrijeme drugog svjetskog rata, *Podravski zbornik* 79, 61.

djeli da su u vodstvu HRS-a ostali isti ljudi kao i ranije i da se od njih traži povećana proizvodnja bez osiguranja prehrane i za bijedne zarade.

5.

Sanatorij Klenovnik. Klenovnik nije bio najstariji, ali je zato bio najveći sanatorij za tuberkulozne radnike na Balkanu i najskuplja sanatorijska investicija Središnjeg ureda za osiguranje radnika (SUZOR) u Zagrebu. Klenovnik je bio stari Draškovićev posjed iz XVI. stoljeća, koji je 1923. kupio od dr. Rikarda Anningera, Čeha, SUZOR za 1,800.000 dinara i investirao u preuređenje dvorca oko 22,000.000 dinara. Oko dvorca je ponovno uređen park i ekonomija na oko 58 jutara obradivog zemljišta, a šuma Bituševje prostirala se na 206 jutara.

Ustvari, Klenovnik je 1918. imao površinu od 2.915 jutara, ali je agrarnom reformom izdvojeno 324 jutra oranica i nešto pašnjaka i livada, dok se za šumu sporilo 12 sela ivanečke općine sve do završetka velike svjetske krize. Prodaja Klenovnika SUZOR-u onemogućila je provođenje agrarne reforme na tom području, a seljaci Jerovca, Bedenca, Dubravca i drugih sela ovog najsiromašnijeg kraja Hrvatskog zagorja uzalud su još od 1919. pazili da se od posjeda ne otuđi nijedno jutro zemlje. Preko jednog varaždinskog advokata upravitelj Klenovnika grof Rikard Oršić uspio je za Klenovnik zainteresirati ravnateljstvo SUZOR-a i »radi socijalnih interesa«, a po 6. i 7. članu Zakona o zabrani otuđenja i opterećenja zemljišta velikih posjeda od 20. V. 1922. dozvoljena je prodaja Klenovnika SUZOR-u iako agrarna reforma nije bila dovršena.⁷⁷

Lječilište je otvoreno 29. IX. 1927, a prvi bolesnici primljeni su 10. listopada iste godine. Kapacitet lječilišta bio je u početku 212 bolesnika i oni su dolazili iz svih krajeva Jugoslavije, a osobito s područja Beograda. Većinom su to bili tuberkulozni bolesnici, koji su zadržavani u Klenovniku samo dva do tri mjeseca, pa je jasno da su otpušteni neizliječeni, a tok njihove bolesti samo je malo usporen. Po odlasku iz Klenovnika oni su se opet uključivali u proizvodnju, jer sve do 17. III. 1937. nema osiguranja za slučaj iznemoglosti, starosti i smrti, pa se moralo raditi da bi se živjelo, bez obzira na zdravstveno stanje.⁷⁸

Godišnje je kroz Klenovnik prolazilo oko tisuću bolesnika. Prema službenoj statistici od 1927. do kraja 1933. u lječilištu je boravilo 5.057 bolesnika, od čega je 2.265 ponovno osposobljeno za rad. Tako je bilo i narednih godina. Od bolesnika što su izlazili iz Klenovnika samo je 45 % proglašeno sposobnima za rad. Ostali izlaze kao »poboljšani«, s time da su dužina njihova kasnijeg života i zdravstveno stanje ovisili o njihovu načinu života, a nešto je bilo onih koji su mogli raditi lake poslove. Dr. Petar Samardžija, upravitelj lječilišta do 1938, borio se niz godina da se sistem liječenja tuberkuloznih bolesnika reorganizira i da se pojača rad antituberkuloznih

⁷⁷ AH, Veleposjedi, kut. 2 i 3 — posjed dr. Anningera; Varaždinske novosti, 3. X. 1935. i 2. IV. 1936. — St. Zečković, Varaždinska »Sloboda« u Klenovniku.

⁷⁸ P. Samardžija, Izvještaj o liječničkom radu u lječilištu Klenovnik od otvorenja lječilišta do konca godine 1933, *Radnička zaštita*, 1934, 296; Narodno jedinstvo, 15. IX. 1927.

ambulanti oko ranog otkrivanja bolesti, te da se bolesnik liječi do konačnog ozdravljenja, a ne da se šalje kući poluizliječen. Međutim, zbog slabih financija zdravstvenog osiguranja ovaj prijedlog nije nikada usvojen i pokazao je nemogućnost provođenja poštene socijalne i zdravstvene politike prema radnicima u postojećim državnim okvirima.⁷⁹ Samardžiju nasljeđuje dr. Stanko Dujmušić i on drži taj položaj i 1941. godine.

Broj se bolesnika u Klenovniku pred drugi svjetski rat povećao. Već 1938. broj bolesničkih postelja povećan je na 225, odnosno 230. Međutim, uslijed krize socijalnog osiguranja prosječan prihod po bolesniku je opadao, te se to odrazilo i na smanjenim troškovima prehrane, tj. na sve slabijoj kvaliteti hrane. Vrijednost jednog obroka se od 1928. do 1934. više nego prepolovljuje, a tada uslijed skupoće hrane opet pokazuje blagi rast (tabela 3). Od 1936. lječilište posluje s deficitom, koji 1937. dostiže sumu od 146.570 dinara, a 1938. već 385.799 dinara.⁸⁰

Tabela 3. Prosječan broj bolesnika, prosječan dnevni prihod i troškovi prehrane u sanatoriju Klenovnik od 1928. do 1939. g.*

Godina	Prosječan broj pacijenata	Prosječan dnevni prihod	Troškovi prehrane bolesnika
1928.	?	?	29,90
1929.	181	82,46	29,38
1930.	185	80,12	25,79
1931.	191	79,72	23,45
1932.	167	79,80	20,27
1933.	180	79,03	16,17
1934.	174	77,90	13,90
1935.	170	78,44	13,36
1936.	177	72,29	14,16
1937.	221	67,10	16,53
1938.	225	67,61	18,80
1939.	229	66,46	20,30

* Radnička zaštita 1933, str. 430; 1934, 541; 1935, 321; 1936, 15 i tabela 12. godišnjeg izvještaja; 1937, prilog 12 godišnjeg izvještaja; 1938, prilog 12 godišnjeg izvještaja; 1939, prilog 12 godišnjeg izvještaja; 1940, prilog 9 izvještaja za 1939.

Sanatorij Klenovnik bio je ponos SUZOR-a. U njemu je 1929. održan Treći kongres radničkog osiguranja Jugoslavije, a pokazivan je direktoru Međunarodnog ureda rada Albertu Thomasu, a i kralju Aleksandru, kao vrhunac dostignuća socijalno-zdravstvene službe u Jugoslaviji.⁸¹

⁷⁹ P. Samardžija, Uloga lječilišta u antituberkuloznoj borbi našeg osiguranja s naročitim obzirom na ranu dijagnostiku i na izbor bolesnika podesnih za liječenje u lječilištu — referat održan na konferenciji ftiziologa radničkog osiguranja u Zagrebu 24. i 25. VI. 1938, *Radnička zaštita*, 1938, 749. Ostali podaci prema *Radničkoj zaštiti*, 1937, 598 i 1941, 385; *Varaždinske novosti*, 29. IX. 1938.

⁸⁰ *Radnička zaštita*, 1938, 450.

⁸¹ *Radnička zaštita*, 1930, 439, 1931, 371, 1932, 45. Sanatorij su posjećivala i radnička društva sjeverozapadne Hrvatske, a osobito »Sloboda« iz Varaždina, jer je od bio samo 4 km udaljen od Ivanca (*Narodno jedinstvo*, 26. VIII. 1926, *Varaždinske novosti*, 24. VII. 1930. i 1. VI. 1933).

Sanatorij je, međutim, bio predviđen za laganije tuberkulozne bolesnike, koji bi na poljoprivrednom dobru radili svaki dan nekoliko sati. Pored četiri liječnika ftiziologa u Klenovniku je postojao i gospodarski upravitelj prof. Janko Vukičević, te upravitelj ekonomije dr. Roko Joković, koji su s bolesnicima radili u voćnjaku, vrtlariji, vinogradu, peradarniku i pčelinjaku. Sanatorij je čak imao i vlastitu pilanu, a električnu energiju dobivao je iz Fale. Od poljoprivrednog dobra sanatorij je imao velikih koristi. G. 1931. ostvaren je od prodaje poljoprivrednih proizvoda prihod od 84.462 dinara, ali se prihod slijedeće godine smanjio za tri četvrtine jer se pokazalo da se bolesnici ne smiju baviti poljoprivredom, te se uzimaju poljoprivredni radnici iz okoline. Iz objavljenih podataka o lječilištu može se vidjeti da su bolesnici raznovrsnim djelatnostima — a osobito drvorezbarskim radovima — u 1934. godini ostvarili prihod od 178.126 dinara, a da su troškovi ekonomije iznosili 211.209 dinara, te da je prema tome trebalo sanatorij financirati iz centralnog budžeta SUZOR-a, što je kod članova uprave primljeno s negodovanjem.⁸²

Prema poljoprivrednim radnicima koji su radili na ekonomiji i koji su uglavnom bili siromašni seljaci iz okoline izigrani agrarnom reformom, sanatorij se odnosio kao čisto kapitalističko opduzeće. Nadnice tih radnika kretale su se oko osam dinara, te je u proljeće 1936. Gospodarska sloga organizirala štrajk. Štrajkom su nadnice povišene na 12 do 16 dinara s pravom na dvosatni odmor u toku rada, koji je trajao od šest sati ujutro do 19 sati uveče, ali je uprava prilikom sklapanja sporazuma izjavila da je »ekonomija svojina radnika« i da stoga uprava ne može »nikako i u nikojem slučaju više pristati« na dalje povišenje nadnica.⁸³

U svakom slučaju sanatorij je promašio svrhu radi koje je bio osnovan. Umjesto da bude ustanova za potpuno izlječenje radnika oboljelih od najteže socijalne bolesti, socijalno osiguranje je njegovim radom nastojalo ostvariti ekstraprihode, te je prisiljavalo bolesnike da rade poslove za koje nisu bili sposobni budući da su u sanatorij često dolazili bolesnici u teškom zdravstvenom stanju.

Uoči drugog svjetskog rata Klenovnik je posjed od 300 jutara zemlje. Na njemu se razvija racionalno marvogojstvo i svinjogojstvo, a troškom od 400.000 dinara započela se uz sanatorij graditi i moderna klaonica, koja je proradila 1941. godine.⁸⁴

6.

Zaključak. Na ivanečkom i lepoglavskom teritoriju živjelo se u međuratnom razdoblju u najvećoj bijedi i siromaštvu. Razloge takvom stanju možda treba tražiti upravo u postojanju lepoglavske kaznionice, ivanečkog ugljenokopa i klenovničkog sanatorija jer su te ustanove djelovale da se

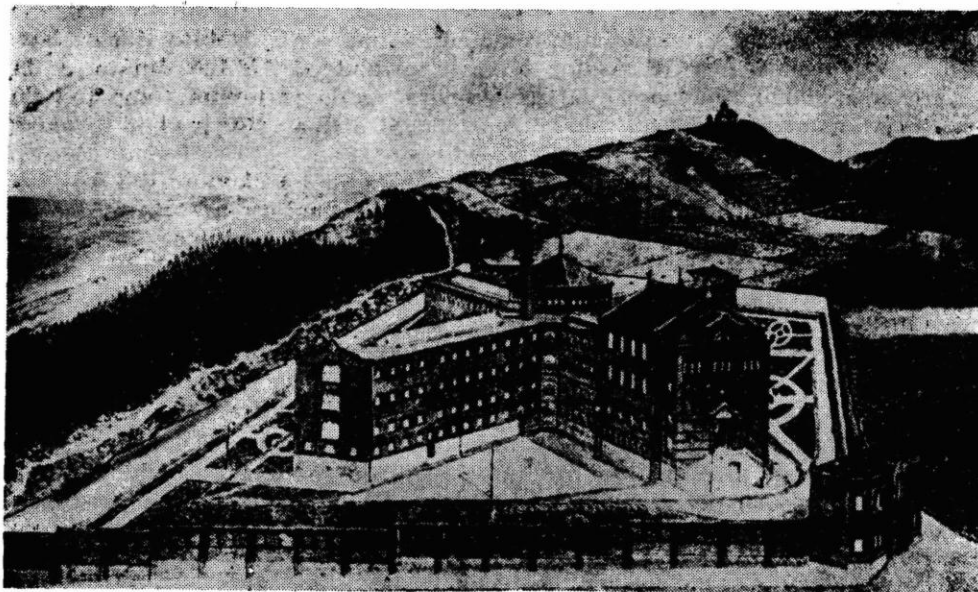
⁸² Radnička zaštita, 1932, 506, 1933, 430, 1934, 541, 1935, 321. Nakon Jokovićeve odlaska 1933. raspušta se intenzivna ekonomija Klenovnika, te se reducira na najnužnije proizvode potrebne za prehranu bolesnika (Varaždinske novosti, 16. III. 1933. i 3. X. 1935).

⁸³ Varaždinske novosti, 30. IV. 1936. — H. B., Klenovnik.

⁸⁴ Varaždinske novosti, 27. VII. 1939. Ekonomski upravitelj je u to vrijeme Smok.

cijena radne snage formirala na najnižoj mogućoj razini. Strani kapital i država bili su poznati kao najveći i najvještiji eksploatatori radnika, a to se još jednoć potvrdilo na ovom malom i zabačenom području, dokazujući da nema male povijesti.

Na ovom teritoriju društvene suprotnosti su se danomice zaoštravale, i pred drugi svjetski rat nezadovoljstvo seljaka — koji agrarnom reformom na ovom području nisu gotovo ništa dobili — bilo je jednako veliko kao nakon prvog svjetskog rata. Bilo je ipak razlike, a ta je da narod više nije vjerovao u bolju sutrašnjicu bez rušenja postojećih društvenih odnosa i okvira.

*Pogled na lepoglavsku kaznionicu. Ulje nepoznatog majstora.
Josip Broz i Moša Pijade u električnoj centrali lepoglavske kaznionice.*

Zusammenfassung

Lepoglava und Ivanec waren bis zum Jahre 1938 Bestandteile der gleichen Gemeinde und machten ein einheitliches Gebiet aus. Die Ivanec — Gemeinde stellte damals die größte Dorfgemeinde in Kroatien dar mit 87 Prozent Bauer — und nur 4,5 Prozent Arbeiterbevölkerung. Der Boden war sehr schlechter Qualität und häufig vom Ivančica — Fluß überflutet so daß die Bevölkerung gezwungen war, nebst Landwirtschaft eine andere Erwerbsquelle aufzusuchen; mehrere Bauerfamilien beschäftigten sich mit Holzschnitzerei, Kunsttöpferei, Klöppel — und Grubenarbeiten; zur Erntezeit begab man sich regelmäßig auf die Suche nach der Arbeit nach Slawonien und in die Podravina. Die Auswanderung der Bevölkerung aus ökonomischen Gründen war eine Alltagssache. Die Suche nach der Arbeit entfaltet bei hiesiger Bevölkerung ein dem der Arbeiterklasse nahestehendes Bewußtsein. Gleich dem Ludbreg — Gebiet zählte auch dieses Gebiet zu den revolutionärsten und unruhigsten Gemeinden in Kroatien. Eine Agrarreform war auf diesem Gebiet in einem unbedeutenden Ausmaß durchgeführt worden, da die zwei größten Grundbesitze — der des Gefängnisses zu Lepoglava und der Großgrundbesitz »Klenovnik« — von der Reform ausnahmsweise »aus Staatsgründen« vollkommen unberührt blieben. Im Jahre 1932 betrug die Schulden der hiesigen Bevölkerung über sechs Millionen Dinar; die große Weltwirtschaftskrise ihrerseits und die darauf folgenden unfruchtbaren Jahre wirkten sich so aus, daß es unmöglich war, eine gesunde Wirtschaftsgrundlage wiederherzustellen.

Von größter Bedeutung für dieses Gebiet waren drei Anstalten, über die man sich nur im Superlativ äußerte. Es sind das Kohlenbergwerk in Ivanec als größte Braunkohlengrube in Kroatien, das Gefängnis zu Lepoglava als größte Strafanstalt in Kroatien und das Klenovnik-Sanatorium als größte Arbeiterheilstätte in Jugoslawien. In der vorliegenden Abhandlung wird eine jede von diesen Einrichtungen behandelt und zwar unter besonderer Berücksichtigung des sozialökonomischen Aspektes.

Das Kohlenbergwerk in Ivanec wurde im Jahre 1867 gegründet, und zu Ende der großen Weltwirtschaftskrise wurde die Grube auf 19 Millionen Dinar geschätzt, so daß sie neben »BATA« in Borovo eine der größten tschechischen Kapitalanlagen in Jugoslawien darstellte. Die Arbeitsbedingungen für die sechshundert Arbeiter in diesem Bergwerk waren aber äußerst schwer und das Gehalt sehr niedrig. Das war aber ein Anlaß zu häufigen Streikausbrüchen und häufigen Klassenkämpfen wobei der Kommunisteneinfluß klar zu spüren war.

Die Strafanstalt in Lepoglava hatte auch einen Wirtschaftscharakter, da in ihren Werkstätten verschiedene Gegenstände hergestellt wurden, die dann an den Staat und an verschiedene Privatpersonen verkauft wurden. Die Umerziehung durch schwere Arbeit auf sogenannte Irländer — Art und — Weise war im Grunde eine ökonomische Ausbeutung der Arbeiter, durch die sich die Todesfallrate nur vergrößerte. Die Arbeitsbedingungen im Gefängnis und auf dem Grundbesitz von 300 Morgen Feld, der der Strafanstalt angehörte, sind in Rudolf Herzigonjas Broschüre »Lepoglavski vam-

piri« (»Vampire aus Lepoglava«, 1919) und in Rodoljub Colakovićs Buch »Kuća oplakana« (Das verweinte Haus«, 1941) gut geschildert worden. Eine Anzahl von zwölfhundert Verhafteten stellte einen großen Vorrat fast kostenloser Arbeitskraft auf dem Ivanecgebiet dar, was sich aber einerseits so auswirkte, daß die armen Bauer keine Möglichkeit hatten, eine Brotarbeit zu finden, und andererseits daß der Arbeitspreis sehr ungünstig war. Die sogenannte Šaban-Affäre machte die Öffentlichkeit auf äußerst schlechte Verhältnisse aufmerksam, aber bald danach ist alles vertuscht worden und die offiziellen Besucher der Anstalt bekamen Potemkinsche Dörfer zu sehen. Jedenfalls aber setzte die schwere Arbeit die Verhafteten aus Lepoglava den Arbeitern aus der Epoche der Kapitalanhäufung gleich, wo die Ausbeutung der Arbeiter keine Grenzen kannte. Dies aber ermöglichten den verhafteten Kommunisten klassenbewußt zu wirken, so daß mehrere Verhafteten nach ihrer Entlassung aus der Haft sich der progressiven Arbeiterbewegung angeschlossen hatten. Dadurch wurde das Gefängnis zu Lepoglava nicht nur zu einer Revolutionären-Schule sondern auch zu einer eigentümlichen Arbeiterschule mit besonderem Einfluß auf die Arbeiter der dem Gefängnis benachbarten Kugelschreiberfabrik (später »Lepa«).

Das Klenovnik-Sanatorium wurde im Jahre 1927 zwecks Heilung der von Tuberkulose erkrankten Arbeitern eröffnet, Durch diese Heilanstalt aber vertuschte man das eigentliche Verhältnis des Staates den erkrankten Arbeitern gegenüber. Die Erkrankten wurden nicht nur ungeheilt aus dem Sanatorium entlassen (sie wurden dort nur etwa drei Monate ärztlich behandelt), sondern es wurde von ihnen erwartet, auch auf dem Sanatoriumsgrundbesitz leichtere Arbeiten zu verrichten. Bis zum Ausbruch des Krieges sind zehntausend Arbeiter durch das Sanatorium durchmarschiert; sie sind ungeheilt entlassen worden und das Sanatorium hat auf diese Weise den Zweck verfehlt, zu dem es überhaupt gegründet worden war. Die Behörde gab Arbeit auf dem Besitz auch den armen Bauern aus dieser Gegend und verhielt sich ihnen gegenüber als eine rein kapitalistische Firma, indem sie die Beschäftigten aufgrund der niedrigsten Lohnrate auszahlte.

Man lebte auf dem Gebiet von Ivanec und Lepoglava zwischen dem ersten und zweiten Weltkrieg auf jeden Fall in größter Armut und Misere. Die gesellschaftlichen Gegensätze verschärften sich von Tag zu Tag, und unmittelbar vor dem zweiten Weltkrieg war die Enttäuschung der Bauer genau so groß wie nach dem ersten Weltkrieg mit dem Unterschied aber, daß im Laufe des zwanzigjährigen Fortbestehens des jugoslawischen Staates alle Hoffnung auf eine bessere Zukunft ohne Veränderung der bestehenden gesellschaftlichen Verhältnisse und ohne Wiedererrichtung einer neuen Welt verloren ging.

Dr Mira Kolar-Dimitrijević